

ISTORIA MODERNĂ A ROMÂNILOR
1774/1784–1918

www.editurauniversitara.ro

Prof. univ. dr. NICOLAE ISAR

**ISTORIA MODERNĂ
A ROMÂNILOR
1774/1784–1918**

www.editurauniversitara.ro

**Editura Universitară
București
2006**

CUVÂNT ÎNAINTE

Profesorul Nicolae Isar a cuprins în paginile lucrării de față istoria românilor pe timp de un secol și jumătate. Este vorba de perioada în care, în cursul unor procese istorice de mare complexitate, progresele înregistrate în mersul istoric al poporului român, atât pe planul unei multiforme evoluții, cât și pe cel al vieții statale-instituționale, au fost evidente. Supus diferitelor dominații străine, având doar două state ale sale și acelea beneficiind doar de autonomie, uneori și ea relativă, poporul român a ajuns, prin dăruire și eforturi proprii, condus de o clasă politică înzestrată și patriotică, la constituirea unei Româniîi desăvârșite în hotare naționale. În paralel, dezvoltarea progresivă modernă a asigurat prin succesive mutații - este drept, însă, satul rămânând mai înapoi pe acest plan, într-o nedreaptă inferioritate - treptata evoluție socială, instituțională și mai ales culturală, în așa fel încât România se putea înfățișa în 1918 ca un stat mijlociu al lumii europene. Tranziții succesive au fost străbătute cu succes și în perioada interbelică România nouă avea să-și dovedească viabilitatea, dar, neîndoielnic acest succes se datora mersului istoric anterior evocat în prezenta lucrare.

Profesorul Isar este înainte de toate, ceea ce a fost o întregă viață dăruită învățământului, un dascăl și cartea sa este scrisă cu limpezime, clar și cu măsură. Ea este adresată cu prioritate studenților, ajutându-i să înțeleagă unele mecanisme ale trecutului prin expunerea didactică a elementelor sale celor mai de seamă. Chiar dacă în paginile relativ restrânse ale demersului autorului nu au putut să fie abordate toate problemele epocii tratate și unele dintre ele sunt prezentate succint, imaginea generală care se degajă din lectură este limpede, edificatoare și în mod evident cititorul la capătul lecturii sale a înțeles procesele istorice care i s-au înfățișat.

Această *Istorie modernă a Românilor*, prezentată sistematizat în evoluția ei, urmându-se în general și împărțirile recentului tratat *Istoria Românilor*, căruia, de altfel, i se acordă de autor întreaga atenție și recunoaștere, înfățișează mersul înainte al românilor, într-o perioadă hotărâtoare pentru destinul lor, constituindu-se și într-o *lecție*. Volumul profesorului Isar contribuie la o limpezire de conștiințe, deoarece este în fapt și o pledoarie pentru cunoașterea trecutului, combătându-se astfel teza lipsei de importanță a ceea ce a fost ! Fără temelie, orice construcție este sortită pieirii, or fără a cunoaște ceea ce a fost, nu putem înțelege nici ce suntem și nici unde mergem. Este o carte utilă în primul rând pentru studenți, dar ea este destinată unui public intelectual mai larg și neîndoielnic își va demonstra necesitatea.

Lucrarea este construită pe temeiul unei bibliografii ample, oferită cititorului la sfârșitul fiecărei părți și uneori semnalată și prin note pe parcurs. Demersul începe cu anul 1774, cuprinzându-se și ceea ce aș defini ca o parte a perioadei premoderne. Cartea este structurată în trei părți, cea dintâi având ca termen limită revoluția din 1848, cea de-a doua anul 1878, când independența României a fost recunoscută de marile puteri europene, iar cea din urmă încheindu-se cu anul de fericită împlinire 1918, când prin silințele românilor a putut să apară pe harta Europei un stat național desăvârșit. Istoria politică, cea social-economică, ca și cea culturală - accentul căzând pe statele românești și apoi pe statul național constituit în 1859, dar nefiind uitați, ca și în tratatul *Istoria Românilor*, românii din afara granițelor aflați sub dominații străine - înfățișate în corelare, transmit cititorului o interesantă imagine de ansamblu.

Prin această nouă lucrare, în paginile căreia găsim și reluări ale unor cărți anterioare ale sale, dar și o parte nouă referitoare la cea de-a treia etapă, profesorul Nicolae Isar a răspuns unei cerințe științifice și didactice, dar în egală măsură și unei cerințe patriotice, volumul urmând să contribuie la păstrarea vie în conștiința cetățenilor acestei țări a unor procese istorice și la înțelegerea lor.

1 oct. 2006

Acad. Dan Berindei

INTRODUCERE

1. *Considerații privind conținutul lucrării și periodizarea istoriei moderne a românilor*

Constituită din trei părți, încorporând trei perioade, marcând tot atâtea etape în istoria românilor – 1774/1784-1848; 1848-1878; 1878-1918 –, sinteza de față are la bază câteva volume publicate anterior.

Partea întâia, sub titlul, *Sub semnul renașterii naționale. 1774/1784-1848*, se constituie într-o variantă prescurtată, având la bază o nouă redactare a volumului, *Istoria modernă a românilor. I. 1774-1848*, publicat în Editura Fundației „România de mâine”, în anul 2001 și reeditat în anul 2005. Prescurtarea textului ni s-a impus aici și pentru rațiuni vizând economia de spațiu, pentru a putea oferi cititorilor o sinteză integrală de istorie modernă a românilor, într-un număr rezonabil de pagini. Altfel, în cazul domnilor studenți, cărora se adresează cu deosebire lucrarea, precum și al altor cititori, pentru o lectură mai amplă, recomandăm în continuare volumul mai sus citat. În plus, amintim că o bună parte a materiei pentru această perioadă a fost reluată de noi într-un alt volum, *Principatele Române de la 1821 la 1848. Sub semnul renașterii naționale*, o monografie, cu aparat științific corespunzător, însoțită de antologie de texte, publicată în Editura Universității din București în anul 2004.

Partea a doua a lucrării de față, *De la Revoluție la Independență. 1848-1878*, este o reeditare revizuită a volumului, *Istoria modernă*

a românilor. II. 1848-1878, apărut în Editura Fundației „România de mâine” în anul 2003 și reeditat în anul 2005.

Cât privește *partea a treia a lucrării*, cu titlul, *Sub semnul modernizării și desăvârșirii unității naționale. 1878-1918*, ea nu a cunoscut nici o ediție anterioară, văzând pentru prima dată lumina tiparului. Sperăm ca ea să întrească în mod convingător această prezentare de ansamblu a istoriei moderne a românilor, mergând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până la 1918.

*

Periodizarea istoriei moderne a românilor, fără îndoială, se raportează la date importante de istorie politică sau culturală, la date semnificative încadrând importante fenomene social-economice, curente cultural-ideologice etc.

În mod deosebit, în periodizarea istoriei moderne a românilor, din ultimele decenii, accentul a căzut pe definirea istoriei moderne ca epocă încorporând procesul formării și afirmării națiunii române, totodată, încorporând formarea statului național și desăvârșirea unității naționale. Cele mai multe opțiuni din aceste decenii au plasat istoria modernă în perioada 1821-1918 (între revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, ca simbol al redeșteptării naționale și realizarea desăvârșirii unității naționale). În fixarea unor asemenea limite, în cazul cursurilor universitare s-au avut în vedere, adesea, și necesități de ordin metodologic, deci criterii convenționale (o împărțire echitabilă a materiei pe anii de studii: istorie veche, medievală, modernă, contemporană).

În ceea ce ne privește am pornit de la considerentul că epoca Luminilor, care coincide cu o etapă definitorie a procesului de formare a națiunii române, trebuie să fie încadrată în istoria modernă a românilor; este drept că revoluția din 1821 are semnificații profunde în acest proces, ea trebuie socotită însă ca un rezultat al ansamblului evoluției istorice pe multiple planuri din deceniile anterioare; sub acest raport, deci, a discuta despre limita de început a istoriei moderne a românilor este, de fapt, a discuta despre

termenii care marchează începutul epocii Luminilor. În acest sens, avem în vedere un ansamblu de date în ordine social-politică și culturală: 1774, pentru Principatele dunărene, 1784 pentru Transilvania, 1780, ca început al Școlii Ardelene ș.a.

Raportându-ne la anul 1774 avem în vedere o dată simbolică, trimițând nu numai la pacea de la Kuciuk-Kainargi, cu urmările sale pentru Principatele Române, ci și la alte importante evenimente sau aspecte politice care au precedat această pace: participarea voluntarilor români la lupta antiotomană în războiul din anii 1768-1774, edificarea unui program de revendicări politice, prin elaborarea de memorii adresate marilor puteri în cadrul conferințelor de pace de la Focșani și București din 1772, amplificarea spiritului „Luminilor” în Principate și a influenței franceze în contextul acestor evenimente ș.a.

Desigur, orice periodizare până la urmă este convențională, de aici și deosebirile sub care diferiți autori își pot plasa sintezele de istorie modernă (pe lângă datele de mai sus putând fi stabilite și altele: jumătatea secolului al XVIII-lea, 1769, 1791, 1800 etc.). În ceea ce ne privește, repetăm, criteriul esențial pentru sublinierea limitei de început a istoriei moderne a românilor îl constituie afirmarea unui dublu fenomen: pe de o parte, iradierea „Luminilor”, pe de alta, atestarea conștiinței naționale moderne în plan politic și cultural.

Cât privește limita de sfârșit, a istoriei moderne a românilor, raportată la 1918, anul înfăptuirii Marii Uniri, ea este mai puțin expusă controverselor (deși, unii autori duc epoca modernă până la 1938, 1944 sau chiar 1947!).

Nu trebuie pierdută din vedere și optica după care putem elimina o discuție asupra diferitelor date-limită, prin definirea istoriei naționale pe secole: istoria românilor în secolul al XVIII-lea, al XIX-lea, al XX-lea.

Insistența noastră asupra unor mari evenimente care au marcat procesul afirmării națiunii române și edificării României moderne

– 1821, 1848, 1859, 1866, 1877, 1918 – poate părea suspectă unora, în momentul de față, când, la început de mileniu, dezideratul la ordinea zilei, pentru societatea românească, este integrarea în Comunitatea europeană (într-un fel, de fapt, a doua intrare a noastră în Europa după aceea din secolul al XIX-lea). Dar punctul nostru de vedere, cu care ne susținem orientarea acestei sinteze, vrea să fie clar: așa cum au ținut să sublinieze și o serie de intelectuali de marcă din zilele noastre, trebuie să intrăm în Europa împreună cu trecutul nostru istoric, deci cu personalitatea noastră, așa după cum statele civilizate europene concep intrarea lor în Comunitate fără să renunțe la istoria și tradițiile lor istorice.

Mai avem și o a doua motivație pentru această orientare a lucrării, legată de prima. Anume că în intervalul de timp care s-a scurs de la Revoluția din decembrie 1989, în România, din păcate, încercarea de reînnoire în spirit modern, european, a mesajului istoric, a degenerat, adesea, în simplificări, mistificări și deformări grave, potrivnice adevărului istoric și contrar spiritului unei informări corecte a tineretului român. Și din dorința acoperirii unor domenii rămase deficitare până nu demult – mitologie, mentalități, viață spirituală etc. – și a „echilibrării” preocupărilor în domeniul istoriei politice a românilor s-a cultivat adesea, în acest răstimp – intenționat sau nu – apatia pentru studiul istoriei politice naționale, cu momentele sale de vârf. Adesea, momente ca 1821, 1848, 1859 au fost abordate superficial, „curățite” de autenticitatea și gravitatea situațiilor în care au apărut, ele fiind plasate pe seama unor „mituri”, a unor producții sau viziuni mentale tardive, a unui imaginar care transfigurează sensul acestor evenimente (așa cum dovedesc, din păcate, și unele dintre manualele „alternative” apărute la comandă începând din anul 1999).

În sfârșit, menționăm din nou, lucrarea este destinată în primul rând studenților, dar și specialiștilor, profesorilor de istorie, altor categorii de cititori, ea însumând rodul unor bogate acumulări științifice, strâns împletite cu experiența didactică, de-a lungul unei îndelungate cariere universitare.

2. Câteva considerații privind formarea națiunii române

2.1. Cum se știe, conceptul de „națiune română” trimite la o comunitate etnică-istorică evoluată, care se revendică de la aceiași strămoși, dar mai ales care se definește pe sine prin trăsături și năzuințe specifice care o deosebesc de alte comunități. Or, această realitate, în cazul românilor, cum apreciază majoritatea exegeților, corespunde intervalului de timp cuprinzând, cu deosebire, ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Este perioada care face obiectul primei părți a acestui volum, pusă de noi sub titlul, *1774/1784-1848. Sub semnul renașterii naționale* și care corespunde, în cea mai mare parte, epocii „Luminilor” în Țările Române (deci, ultimelor trei decenii ale secolului XVIII – chiar celei de a doua jumătăți a acestui secol, după alți autori – și primelor trei decenii ale secolului XIX).

Aceasta ar fi perioada în care se relevă, în mod definitoriu, trăsăturile specifice ale comunității naționale românești, pornind de la trăsăturile comunității românești din Transilvania – așa cum vor fi ele definite mai întâi de episcopul greco-catolic Inochentie Micu, apoi, amplificate în răstimpul evenimentelor din 1784 și 1791 și, mai ales, pe larg, înserate în lucrările corifeilor Școlii Ardelene – pe care, totodată, le constatăm extinse în această perioadă la sud și răsărit de Carpați, pe cea mai mare întindere a spațiului locuit de români.

În tot acest răstimp, mișcarea de redeșteptare națională s-a desfășurat în plan cultural și social-politic într-un flux continuu, parcurgând momente și etape definitorii, toate având ca liant un element esențial care se află la baza oricărei comunități naționale: *conștiința națională*.

2.2. Referindu-ne la formarea națiunii române și plasând etapa sa definitorie în perioada menționată, nu pierdem din vedere faptul că este vorba de un proces viu, într-o permanentă evoluție, care își are premisele în trecut, așa după cum, în perioadele următoare din

istoria modernă a românilor, până la 1918, vorbim, în continuare, de afirmarea națiunii române.

Altfel spus, rădăcinile națiunii române, respectiv, ale conștiinței naționale moderne, trebuie să fie căutate în trecut, de-a lungul secolelor de istorie medievală.

Cu deosebire din secolele XVI-XVII s-a afirmat un important element al conștiinței naționale, anume *conștiința de neam* (conștiința etnică); ea trimitea la conștiința originii comune (romane sau daco-romane), în strânsă legătură cu ea afirmându-se și alți factori de conștiință vizând realitățile timpului: conștiința comunității de limbă, de religie, de teritoriu, de cultură, în general, de viață și luptă în solidaritate (inclusiv, de luptă pentru independență).

Este vorba de conștiința de neam pe care o afirmă, în primul rând, ideile marilor cronicari din secolul al XVII-lea – Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Stolnicul Constantin Cantacuzino ș.a. –, pe care, totodată, o afirmă realizarea primei unificări politice a Țărilor Române sub conducerea lui Mihai Viteazul.

Conștiința de neam se află la baza conștiinței naționale, este un factor indispensabil al acesteia, însă, conceptul de „conștiință națională” are conotații mai ample, el trimițând la o serie de alte elemente care se afirmă pe parcursul secolului al XVIII-lea, mai ales în epoca „Luminilor” (sentimentul mândriei naționale, îndemnul la reînnoire națională etc.).

2.3. În sensul modern al cuvântului, conștiința națională apare o dată cu elaborarea și punerea în circulație a conceptului de „națiune română”. Or, acest fenomen se petrece în Transilvania spre jumătatea secolului al XVIII-lea, un asemenea concept fiind mai întâi elaborat și pus în circulație de către episcopul român, greco-catolic, Inochentie Micu. Conceptul ne indică, cum am mai menționat, o comunitate națională evoluată, care se revendică de la aceiași strămoși și, totodată, se definește pe sine prin trăsături și

năzuințe specifice care o deosebesc de alte comunități. El apare mai întâi în Transilvania, căci realitățile de aici – condițiile de aspirare națională la care sunt supuși românii, poziția lor de „tolerați” la care ei sunt obligați – au facilitat procesul de adâncire a individualizării lor; este un proces care, de altfel, constituie o parte integrantă a procesului mai general de diferențiere pe care îl generează iluminismul și pe care, în continuare, îl va accelera în mod hotărâtor Marea Revoluție Franceză. Acesta se desfășoară pe întreaga arie a Europei centrale și de sud-est, încorporând și Țările Române.

Starea de inferioritate politică, resimțită de toți românii din Transilvania, indiferent de starea lor socială și de confesiune, a fost de natură să determine fenomenul de solidaritate, care își găsește reflectarea în concepția învățatului episcop, Inochentie Micu, primul care formulează ideea de națiune în sensul modern al cuvântului, despărțindu-se de noțiunea medievală de „națiune”. Anume, el cere drepturi politice nu numai pentru categoriile sociale privilegiate, ci și pentru țărănime, pentru „plebe”, pentru toți românii aparținând aceleiași comunități etnice. „În concepția lui – cum scria savantul istoric D. Prodan – națiunea, care trebuie să se ridice la cetățenie, la numărarea între stări, la națiune politică, e una cu națiunea etnică. El în nici o formulă nu separă, nicidecum, pe cei de jos din națiunea română”¹.

Ideea de drepturi politice pentru membrii aceleiași comunități etnice – în speță, a populației românești din Transilvania – este dusă mai departe, pe linia unei definiții moderne a conceputului de „națiune” de către mișcarea *Supplex-ului* de la sfârșitul aceluiași secol, al XVIII-lea. Înainte însă de a-și găsi o afirmare hotărâtoare, conștiința națională a fost amplu implicată în desfășurarea marii răscoale țărânești din 1784 condusă de Horea.

¹ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ediție revăzută, București, 1967, p. 188.

În cadrul mișcării *Suplex*-ului – actul fundamental al mișcării naționale a românilor din Transilvania –, cerându-se pentru români o reprezentare proporțională cu numărul lor în organele de conducere ale Transilvaniei, se considera ca un fapt de la sine înțeles aplicarea dreptului de „cetățenie” pentru toți românii, inclusiv pentru plebe și fără deosebire de confesiune.

În planul istoriografiei și lingvisticii, corifeii Școlii Ardelene – care nu sunt alții decât autorii *Suplex-ului* din 1791 –, pe urmele marilor cronicari din perioada anterioară, ale lui D. Cantemir în primul rând, în condițiile luptei de emancipare națională, au dezvoltat ideile privind originea comună și continuitatea istorică, la această demonstrație adăugând elemente în plus, pe care nu le-am găsit la înaintași, anume, îndemnul la redeșteptare, în numele originii latine, sentimentul mândriei și solidarității naționale ș.a.

În Principatele Române dunărene, raporturile inter-etnice erau altele decât în Transilvania; exista aici, este drept, o minoritate greacă în frunte cu domnii veniți din Fanar, care se bucura de privilegii și priorități la ocuparea funcțiilor în stat, dar ea nu se revendica pe sine ca o „națiune greacă” conlocuitoare, privilegiată în raport cu românii; aflați într-o inferioritate numerică absolută în raport cu românii, numai individual, în sens politic, ei își susțineau interesele în Principate, patria lor rămânând Grecia, și se revendicau de la o „națiune greacă” al cărui teritoriu național recunoscut era al Greciei. Dovadă că așa stăteau lucrurile o constituie faptul că cei mai mulți dintre demnitarii de origine greacă din Principate sau titulari ai unor funcții modeste – domnitori, înalți dregători, înalți ierarhi ai Bisericii, egumeni de la conducerea mănăstirilor închinatelor, dascălii din Academii –, o dată cu încheierea mandatelor în funcții se retrag din Principate împreună cu agoniseala lor, de obicei reîntorcându-se în patrie. Cei puțini care rămân găsesc în mediul românesc posibilități de existență normală, unii dintre ei cum va fi, de pildă, cazul lui C. Aristia – la exemplul căruia se referă cunoscutul exeget literar D. Popovici – aveau să-și însușească în deplină conștiință idealurile comunității naționale românești.

Așadar, în Principatele dunărene, cum observăm, procesul de edificare a conștiinței naționale a avut cu totul alte dimensiuni decât în Transilvania; aici, lupta avea să se ducă împotriva unui sistem de privilegii, conjugat cu dominația Porții, și din care urma să rezulte, în primul rând, restabilirea domniilor pământene, dar și înlăturarea supremației limbii și culturii grecești.

Ideea de „națiune română”, fie și cu sprijinul binefăcător al dascălilor ardeleni, trecuți în Principate, și-a croit aici drum, în mod firesc, cu un oarecare decalaj față de Transilvania, pentru a o vedea afirmată cu o mai mare claritate la sfârșitul secolului al XVIII-lea și mai ales în primele decenii ale secolului al XIX-lea. În condițiile dominației străine, ea s-a afirmat în primul rând pe plan cultural, în contextul luptei pentru școală și cultură în limba națională; mai întâi Seminarul de la Socola, înființat în 1803, apoi Școlile naționale întemeiate la Iași și București, sub conducerea lui Gh. Asachi și Gh. Lazăr, au constituit un rezultat al curentului pentru școală și cultură în limba națională, au dat expresie, după cum apreciază o serie de autori, conștiinței naționale la sud și răsărit de Carpați, în ajunul revoluției condusă de Tudor Vladimirescu.

În privința rolului jucat de dascălii ardeleni trecuți în Principate și cu influența Școlii Ardelene la sud și răsărit de Carpați, trebuie făcută o precizare. Rolul acestor factori în afirmarea conștiinței naționale în Principate a fost deosebit de important, dar, așa cum s-a arătat de multă vreme în istoriografia română, cu referire, în primul rând la Gh. Lazăr, nu este vorba, nicidecum, de un descălecat cultural. Și aici, în Principate, există un filon intern de afirmare a conștiinței naționale pe linia ideilor care vin de la cronicarii din perioada anterioară. Este semnificativ în această privință faptul că un Chesarie de Râmnic enunță ideea descendenței latine, în prefețele la *Mineele* de la Râmnic, la o dată când nu începuse încă elaborarea lucrărilor de seamă ale corifeilor Școlii Ardelene, așa după cum, întemeierea Școlii naționale de la „Sf. Sava”, sub conducerea lui Gh. Lazăr, în 1818, nu ar fi fost posibilă fără sprijinul

marilor boieri munteni, care se dovedeau convinși de necesitatea unei asemenea școli.

Iluminismul își vădea și aici, la sud și răsărit de Carpați, consecințele pe tărâm practic, cultural; ideea luminării prin școală a celor mulți se conjuga cu ideea redeșteptării naționale, în sensul că școala pentru „luminarea” celor mulți însemna școală în limba națională, în limba mării majorități a populației.

Pe de altă parte, mișcarea de emancipare politică din Principate, concretizată în elaborarea de importante proiecte de reforme, începând din anii 1769-1772, s-a constituit și ea într-o premisă importantă a afirmării conștiinței naționale. Este o mișcare reformatoare patronată de o elită constituită din marii boieri, cărora N. Iorga nu le refuză spiritul național-patriotic². În plan politic, conștiința națională se afirmă cu vigoare în răstimpul revoluției din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu. Pe linia definirii națiunii drept o comunitate națională din care fac parte nu numai „clerul și clasa boierească”, ci și cei de jos, marea majoritate a populației, țărănimea (în termenii cărturarilor ardeleni „plebea”), aveau să se înscrie apelurile lui Tudor Vladimirescu la „unirea neamului”, adresate boierilor și tuturor locuitorilor țării. „Fraților! – scrie el, în proclamația adresată bucureștenilor, cu prilejul intrării în Capitală – aduceți-vă aminte că sunteți părți ale unui neam [...], datorie netăgăduită avem să uităm, patimile cele dobitocești și vrajbele care ne-au defăimat atât încât să nu fim vrednici a ne numi neam. Să ne unim dar cu toții, mici și mari, și ca niște frați, fii ai unei maici, să lucrăm cu toții împreună, fiecare după destoinicia sa, câștigarea și nașterea a doua a dreptăților noastre”³. Această nouă

² Între altele, referindu-se la elaborarea hațișerifului din 1802, N. Iorga observa că acesta se născuse din „vechea conștiință națională a boierilor români”. Cf. *Istoria Românilor*, vol. VII, București, 1938, p. 136

³ *Documente privind istoria României. Răscola din 1821*, vol. I, București, 1959, p. 385.

viziune asupra conceptului de „națiune”, pe care o găsim la Tudor Vladimirescu, cum vom vedea mai pe larg la locul potrivit, capătă un anumit grad de generalizare, constituindu-se într-un factor comun cu numeroase scrieri din perioada imediat următoare aparținând unor cărturari proveniți, ca și Tudor Vladimirescu, din păturile largi ale societății românești (de pildă, *Cugetul adevăratului Român către frații săi Români* ș.a.).

Ca și în cazul Transilvaniei, începând mai ales din 1821, ideea națională se afirmă în plan cultural, într-un proces continuu, pregătită mereu să se implice, la momentul potrivit, în plan politic. Conceptul însuși de „națiune” („nație”), cu semnificația sa reală, definită mai sus, capătă o largă circulație de la această dată, conjugată cu o serie de alte concepte, în afara celui de „unire a neamului”: patrie, patriotism, redeşeptare, reînviere, cetățenie, frăție, frățietate ș.a.. Apelul cărturarilor la „luminarea” celor mulți, prin școală, se împletește cu apelul la redeşeptare națională. Cum afirma un dascăl-cărturar, în aprilie 1827, lipsa învățăturilor fusese pricina decăderii „patriei noastre și neamului românesc”; altfel, „de învățam, negreșit era să cunoaștem că suntem nație și era să râvnim cinstea și dreptul național”⁴.

Ținând seama de aceste realități în planul conștiinței naționale atât în Transilvania, cât și la sud și est de Carpați, se poate spune că ideea națională sau conștiința națională, în sensul modern al cuvântului, au o vechime apreciabilă la români – ca să nu mai vorbim de vechimea temeliei lor, conștiința de neam. Ideea națională nu apare, cum afirmă o serie de cercetători ca „descoperire” tardivă a spiritului romantic de la 1848 și nici atât de târziu, într-o etapă în care ea ar fi de constatat numai o dată cu apariția statului

⁴ Cf. N. Isar, *Spiritul „Luminilor” și geneza ideii naționale. Pe marginea unor texte mai puțin cunoscute*, în volumul, *Identitate națională și spirit european. Academicianului Dan Berindei la 80 de ani*, Edit. Enciclopedică, București, [2003], p. 158.

național. Altfel spus, sub raport cronologic există un decalaj între etapa formării națiunii române și aceea a formării statului național român; dacă putem vorbi de la 1821 de existența națiunii române, din această etapă, cum am observat, conștiința națională fiind atestată cu toată claritatea și în Principatele dunărene, deci pe cea mai mare cuprindere a spațiului locuit de români, statul național, în împrejurările istorice date, se va constitui abia în 1859.

Este drept că, cel puțin în intervalul 1821-1848, aveau să se maturizeze acele instituții și domenii ale culturii care dau personalitate unei națiuni: școală națională, istoriografie națională, literatură națională etc.; totodată, numai în acest interval, după 1834, în epoca regulamentară, ideea înfăptuirii statului național devine un deziderat principal al mișcării de renaștere națională, afirmarea acestei idei la 1848, iar apoi traducerea ei în viață, prin înfăptuirea Unirii Principatelor la 1859, venind ca un corolar al afirmării națiunii române, ca un factor decisiv de consolidare a ei.

O dată cu înfăptuirea Unirii Principatelor, națiunea română își consacră existența pe plan european, își înscria numele pe harta națiunilor europene, așa după cum statul național român își înscria numele, alături de alte state europene, în istoria universală. În continuare, trebuia să se acționeze pe linia dimensiunii sociale a ideii naționale, prin reformele instituționale și social-economice, înfăptuite în timpul domniei lui Al. I. Cuza, urmând a se întări atât națiunea română, cât și statul național român modern, în perspectiva realizării Independenței și desăvârșirii unității naționale.